

Роль інтелектуального та когнітивного досвіду в розвитку педагогічної обдарованості

У статті представлено рекомендації з передачі інтелектуального та когнітивного досвіду для розвитку педагогічної обдарованості викладачів фізичного виховання. Запропоновано модель особливостей передачі практичного досвіду для молодих педагогів. Матеріали можуть бути використані в практиці перепідготовки викладачів фізичного виховання.

Ключові слова: обдарованість, педагогічна обдарованість, інтелектуальний і когнітивний досвід.

В статті представлені рекомендації по передаче интеллектуального и когнитивного опыта для развития педагогической одаренности преподавателей физического воспитания. Предложена модель особенностей передачи практического опыта для молодых педагогов. Материалы могут быть использованы в практике переподготовки преподавателей физического воспитания.

Ключевые слова: одаренность, педагогическая одаренность, интеллектуальный и когнитивный опыт.

Вивченню особливостей особистих здібностей та обдарованості педагогів присвячена велика кількість досліджень (В.С.Бажанюк, А. А. Баранов, Ф. Н. Гоноболін, М.М.Кашапов, В.О.Крутецький, Н. В. Кузьміна, Є. Н. Жучева, М. В. Журавкова, Л. М. Мітіна, Є.І. Рогов та ін.) [1,2,3,4,5,6].

Ф. Н. Гоноболін (1975) одним з перших описав деякі психічні якості особистості вчителів. Перш за все він виділяє дидактичні здібності, які необхідні для відбору необхідного матеріалу з книг та інших джерел, його реконструювання, з тим щоб цей важкий матеріал зробити доступним розумінню дітей. Потім він виділяє експресивні здібності, реалізовані в мові, міміці та інших формах поведінки, й організаційні здібності, що забезпечують порядок і дисципліну в класі, продуктивне використання часу уроку, створення згуртованого колективу. До педагогічних здібностей Ф.Н. Гоноболін відносить педагогічну інтуїцію (проникливість, здогад без послідовного міркування), спостережливість і увагу вчителя, що носить багатоплановий характер: вміння зосередитися на навчальному матеріалі і водночас тримати в полі зору весь клас.

Важливу роль відіграє здатність учителя швидко орієнтуватися в класі, швидко запам'ятовувати прізвища учнів[2].

Ф. Н. Гоноболін пише також про сугестивні здібності вчителя, тобто здатності до навіювання і про академічні здібності до занять тим предметом, який викладає вчитель[2].

Автор виділив бажані і небажані особистісні якості вчителя. Важливими, з точки зору учнів, є справедливість, людяність, чесність, вимогливість, але вона не приводить до придушення особистості. Протипоказані вчителям дратівливість, нетерплячість, поспішність зроблених висновків [2].

Л. А. Регуш (1984) приділяє особливу увагу такій педагогічній здібності, як прогнозування. Незважаючи на те, що вивчення психологічних особливостей учителів, їх професійно важливих якостей, стилям педагогічної діяльності присвячено чимало досліджень, багато з них страждають одним недоліком: вивчаються ті, хто вибрав професію вчителя, а не ті, хто має успіхи в педагогічній діяльності. Тому немає чітких критеріїв щодо того, кого слід було б орієнтувати і відбирати в педагогічну професію і чи потрібно взагалі в неї відбирати людей.

Здібності як складну багатогранну психологічну категорію визначає В. Крутецький (1968, 1971, 1976, 1990, 1991). Він виділяє загальнопедагогічні здібності, необхідні всім учителям, незалежно від предмета, і спеціальні педагогічні здібності, пов'язані з викладанням певного предмета. Вони різні у вчителів різних спеціальностей. Тобто заслуга В.А. Крутецького полягає в тому, що ним були введені поняття загальних і спеціальних педагогічних здібностей.

Під керівництвом В.А. Крутецького був проведений ряд досліджень спеціальних педагогічних здібностей: дидактичних здібностей вчителів навчальних класів (О.Г. Балбасова, 1982), формування дидактичних здатностей студентів у процесі їх підготовки до навчання дітей шестирічного віку (В.Л. Безделіна, 1985); педагогічних здібностей учителя праці (С.В. Недбаїва, 1984), вчителя російської мови та літератури (Р.Я. Імаметдінова, 1988), вчителя історії (Л.Н. Лаврова, 1986), вчителя математики (А.В. Андрієнко, 1990) та ін.

Психолого-педагогічні проблеми розуміння вчителем учня досліджувались С.В. Кондратьєвою (1980, 1984), яка провела детальне вивчення соціально-перцептивних здібностей учителя і виділила дві основні групи педагогічних здібностей: соціально-перцептивні і здібності до управління поведінкою та діяльністю учнів.

Ідея С.В. Кондратьєвої про укрупнення видів педагогічних здібностей і зведення їх до двох компонентів – перцептивного і

управлінського – знайшла подальший розвиток в роботах її співробітників В.М. Раздобудько (1973), Л.С. Базілевської (1984), С.Д. Литвина (1987).

С.Д. Литвин (1987) в розгляд педагогічних здібностей ввів аспект активності вчителя з перестроювання педагогічної ситуації, розробив ознаки (узагальненість, нестереотипність, діалогічність) і прояви цієї професійної активності. С.Д. Литвин вважає, що рівень педагогічних здібностей виражається у співвідношенні перцептивного та управлінського компонентів здібностей, що визначають можливість застосування учителем різних видів перестроювання педагогічної ситуації.

Найбільш системними і масштабними дослідженнями педагогічної обдарованості в останні десятиліття стали роботи Н.В. Кузьміної (1961, 1962, 1967, 1976, 1984, 1985, 1990, 1993), яка визначає педагогічні здібності як індивідуальні, стійкі властивості особистості, що відображають особливу чутливість до вимог педагогічних систем, до специфіки відображення особистості учня як об'єкта-суб'єкта педагогічного процесу, а також до можливих намагань впливу на нього. Структура педагогічних здібностей в концепції Н.В. Кузьміної є відображенням функціональних компонентів педагогічної діяльності (гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативного, організаторського). В структурі педагогічних здібностей автор виділяє 2 рівні: перцептивно-рефлексивний, звернений до об'єкта, і проєктивний, звернений до способів впливу на об'єкт. Для першого рівня характерна особлива чутливість до об'єктів дійсності, змінам та їх причин в об'єкті педагогічної діяльності, під впливом різних засобів впливу, переваг і недоліків особистої діяльності, що виявляється у взаємодії з учнями. Другий рівень пов'язаний з виробленням стратегій впливу і проявляється в особливій чутливості до конструювання способів впливу, організації впливу, комунікації з учнями, аналізу причин успіхів і невдач у здійсненні діяльності. Здібності цього рівня звернені до способів впливу і містять: 1) гностичні здібності до дослідження об'єкта, 2) проектувальні здібності – чутливість до адекватного і обґрунтованого проектування власної діяльності та діяльності учнів; 3) конструктивні здібності – чутливість до способів композиційного вибудовування заняття, відбору й організації навчального матеріалу, 4) комунікативні здібності – чутливість до встановлення педагогічно доцільних взаємовідносин, 5) організаторські здібності [4].

Найважливішими якостями вчителя Н.В. Кузьміна вважає здібність до подолання труднощів у педагогічній діяльності,

організаторські здатності, педагогічний такт, спостережливість, більшу вимогливість до себе і дітей, постійне самовдосконалення, здібність розуміти дітей, самокритичність, здібність передбачати труднощі дітей, педагогічна уява, а також вказує, що емпатія і сутестія властиві лише “педагогічно здібним” учителям. Педагогічно талановиті вчителі мають високий і складний рівень розвитку проєктувальних і конструктивних умінь (регулювати процес діяльності, включати в діяльність, знаходити привабливими різні види діяльності, узагальнювати результати, вміння мотивувати, акцентувати увагу і направляти діяльність), а спеціальні здібності до предмета в педагогічній діяльності виявляються лише при високому рівні розвитку педагогічних здібностей. Н.В. Кузьміна провела розмежування між загальними педагогічними та спеціальними здібностями, визначила їх взаємодію в педагогічній діяльності вчителя. Спеціальні здібності включаються в сферу педагогічної діяльності лише за наявності педагогічної спрямованості та педагогічних здібностей. У разі відсутності педагогічної спрямованості та педагогічних здібностей спеціальні здібності якби гальмуються, не розвиваються, і людина тяготиться педагогічною діяльністю [4].

Серед найбільш важливих педагогічних здібностей В.О. Сластьонін (1976, 1991) називає здібності до передачі дітям знань в короткій, цікавій формі, здібність розуміти, самостійність і творчий склад мислення, винахідливість, вміння організувати навчальний процес. Він розробив класифікацію особистісних і професійно-педагогічних якостей вчителя в залежності від спрямованості його особистості: ідеологічної спрямованості (світогляд, ідейна переконаність, суспільна активність); професійно-педагогічної спрямованості (інтерес і любов до дітей, спостережливість, наполегливість, товарицькість); пізнавальної спрямованості (пізнавальні потреби та інтереси, інтелектуальна активність, почуття нового, готовність до педагогічної самоосвіти).

Залежно від розвиненості у вчителів професійно важливих якостей і спрямованості в процесі педагогічної діяльності на ті чи інші цілі, виділяють (Е. І. Рогов, 1998) кілька типів вчителів (“організатор”, “предметник”, “комунікатор”, “інтелігент”) та їх проміжних варіантів. Для “організатора” характерні такі якості, як вимогливість, організованість, сильна воля, енергійність. Він часто є лідером серед учнів і вчителів, схильний до проведення позакласних заходів. З педагогічних функцій краще здійснює виконавчу, мобілізаційну, організаторську.

“Предметник” володіє спостережливістю, прагненням до творчості, професійною компетентністю. Він раціоналіст, впевнений

в необхідності знань та їх значимості в житті. “Предметник” при здійсненні педагогічної діяльності краще реалізує конструктивну, методичну, навчальну, орієнтовну функції.

Головні риси “комунікатора” – товариськість, доброта, зовнішня привабливість, висока моральність, емоційність і пластичність поведінки. Він екстравертований, відрізняється низькою конфліктністю, емпатійністю, любов’ю до дітей. В процесі своєї діяльності краще здійснює комунікативну функцію.

Тип “інтелігент” (“просвітитель”) характеризується високим інтелектом, загальною культурою і безумовною моральністю. Він принциповий, дотримується моральних норм, легко може забезпечити в своїй професійній діяльності виконання гностичної, виховної, інформаційної, розвиваючої, дослідницької функцій, а також функції самовдосконалення.

В психологічній практиці для розвитку обдарованості важливого значення набуває наявність стану відкритості до сприйняття індивідуального інтелектуально, когнітивного та практичного досвіду інших відомих осіб. Цей конструкт “відкрита пізнавальна позиція” (за М.О.Холодною) припускає особливий тип пізнавального відношення до світу, при якому індивідуальний погляд відрізняється варіативністю й різноманітністю суб’єктивних способів осмислення однієї і тієї ж самої події, а також адекватною сприйнятливістю стосовно незвичайних, зокрема потенційно психотравматичних аспектах, що відбувається [6].

Про сформованість відкритої пізнавальної позиції можна судити за специфічними станами індивідуального розуму:

1. Усвідомлення можливості безлічі різноманітних уявних “поглядів” на одне і те саме явище.

2. Готовність використовувати різні способи опису й аналізу того або іншого явища, зокрема здатності довільно переходити від одного способу до іншого (від логіко-аналітичного — до образного, від інтуїтивно-асоціативного — до алгоритмічного, від дієво-практичного — до ігрового і т.д.).

3. Усвідомлення необхідності врахування точки зору іншої людини, а також здатність синтезувати різні пізнавальні позиції в умовах діалогу з іншими людьми.

4. Особливе відношення до парадоксів і протиріч, пов’язане з готовністю ухвалювати будь-які незвичайні відомості без яких-небудь суб’єктивних захисних викривлень.

5. Відносний характер індивідуальних суджень, що проявляється в можливості, з одного боку, погоджуватися із джерелами, що явно різняться своїм змістом, інформацією й, з другого боку,

сумніватися в, здавалося б, очевидному і безперечному джерелі інформації.

6. Сприйняття оточуючого за принципом “можливо все — навіть те, що неможливо”. Зазвичай, чим людина розумніша, тим важче її чим-небудь здивувати: навіть самі неймовірні події виявляються для неї суб’єктивно очікуваними.

Отже, ментальні структури, що утворюють склад метакогнітивного досвіду, є психологічною основою здатності до інтелектуальної саморегуляції й, отже, умовою продуктивного інтелектуального функціонування. Відповідно сформований метакогнітивний досвід є свідченням рівня інтелектуального розвитку особистості.

Використання таких методологічних позицій особливо актуальним є при підготовці викладачів фізичного виховання (на секціях фітнесу). В цьому контексті в психологічній та педагогічній практиці виділяють “центральні орієнтири”, які проходять через тренувальний процес і по-різному впливають на навколишній психологічний і соціальний клімат. До числа таких належать:

Знання фундаментальних принципів навчання. Вони засновані на психологічних дослідженнях, знаннях про навчання рухам, перенесенні й збереженні навичок і т.д. На заняттях у тренера є також досить можливостей для того, щоб мотивувати або “при-тримувати”, “заземлити” учасників тренінгових груп.

Ретельне планування тренування ще до того, як він зустріне з клієнтом у залі. В цьому плані повинні бути відбиті індивідуальні особливості, потреби й характер майбутнього навантаження клієнта. Складання точного та продуманого плану є важливою частиною роботи тренера.

Опрацювання кожного етапу тренування. При розробці тренувальних планів необхідно враховувати певні загальні вимоги: у тренуванні повинна бути передбачена як фізична, так і психологічна розминка, для підготовки до наступного навантаження.

Наявність новизни на кожному з етапів тренінгу. Тренування, по можливості, повинні містити щось нове. Немає нічого гірше, ніж стомлююча одноманітність умов тренувань.

Вміле дозування часу тренувань. До початку передбачуваного тренування тренер повинен інформувати клієнта про її інтенсивність і тривалість. Коли клієнта дезінформують або взагалі нічого не говорять про майбутню роботу, то на самому початку тренування їх зусилля й старання будуть, швидше за все, мінімальними. В цьому випадку вони настроюються на найважчу роботу, найважчі тренування. Навіть добре знаючи про інтенсивність роботи, багато

клієнтів додають лише помірні зусилля, щоб могли закінчити все тренування.

Очевидно, ні в чому іншому тренери не порушують так часто законів навчання, як у доборі й складанні вправ. Те, як вирішується питання використання тренером тієї або іншої вправи, часто являє собою, з погляду психології, незбагненну таємницю. Тому багато вправ, швидше за все, викликають ефект, протилежний запланованому.

Кваліфікований підбір вправ. Щоб вправи приносили максимум користі, вони не повинні порушувати основні закони перенесення рухових навичок, сформульовані в ході експериментальних досліджень. Багато клієнтів знають багато про свої індивідуальні здібності й фізичні якості.

Уважне ставлення до пропозицій клієнта може нерідко сприяти більш продуктивним тренуванням і якнайшвидшому освоєнню вправи завдяки активності й повній віддачі клієнта.

Досвідчені педагоги виділяють ряд важливих принципів, на основі яких повинні бути побудовані тренування. Розглянемо основні з них :

Принцип 1. Обов'язкове врахування трьох важливих позицій:

- 1) інтенсивність, з якою працює клієнт;
- 2) якість їх діяльності ;
- 3) загальна тривалість усього тренування.

Принцип 2. Доцільність проведення розминки перед тренуваннями. Спеціальна розминка може викликати позитивні психологічні ефекти.

Принцип 3. Тренування повинно бути добре організоване й проходити в діловий, робочій атмосфері. Тренер повинен звертати увагу на темп і ритм тренування.

Принцип 4. Під час тренування розумно й вчасно застосовувати усілякі види заохочень.

Ріст досягнень клієнта буде залежати від того, наскільки часто в час тренування на нього звертають увагу, і наскільки часто він одержує інформацію про свої помилки й успіхи. Під час тренування тренер повинен бути уважним, виправляти помилки клієнта в міру їх появи й не допускати їхні закріплення. Іноді тренер може зупиняти клієнта й пропонувати йому неправильно виконати вправу для того, щоб той краще відчув, чого йому слід уникати. Клієнтам потрібна, насамперед, професійна, розумна і конструктивна порада в критичний момент тренування.

Принцип 5. Вміле використання інтелектуальної та словесної інформації, яка є частиною тренування, найкраще засвоюється,

якщо після повідомлення цієї інформації, передбачається якийсь час для повторення й освоєння його. Якщо тренування або частина її закінчується без такої словесно-інтелектуальної оцінки, резюме проробленого, то вони стають менш ефективними.

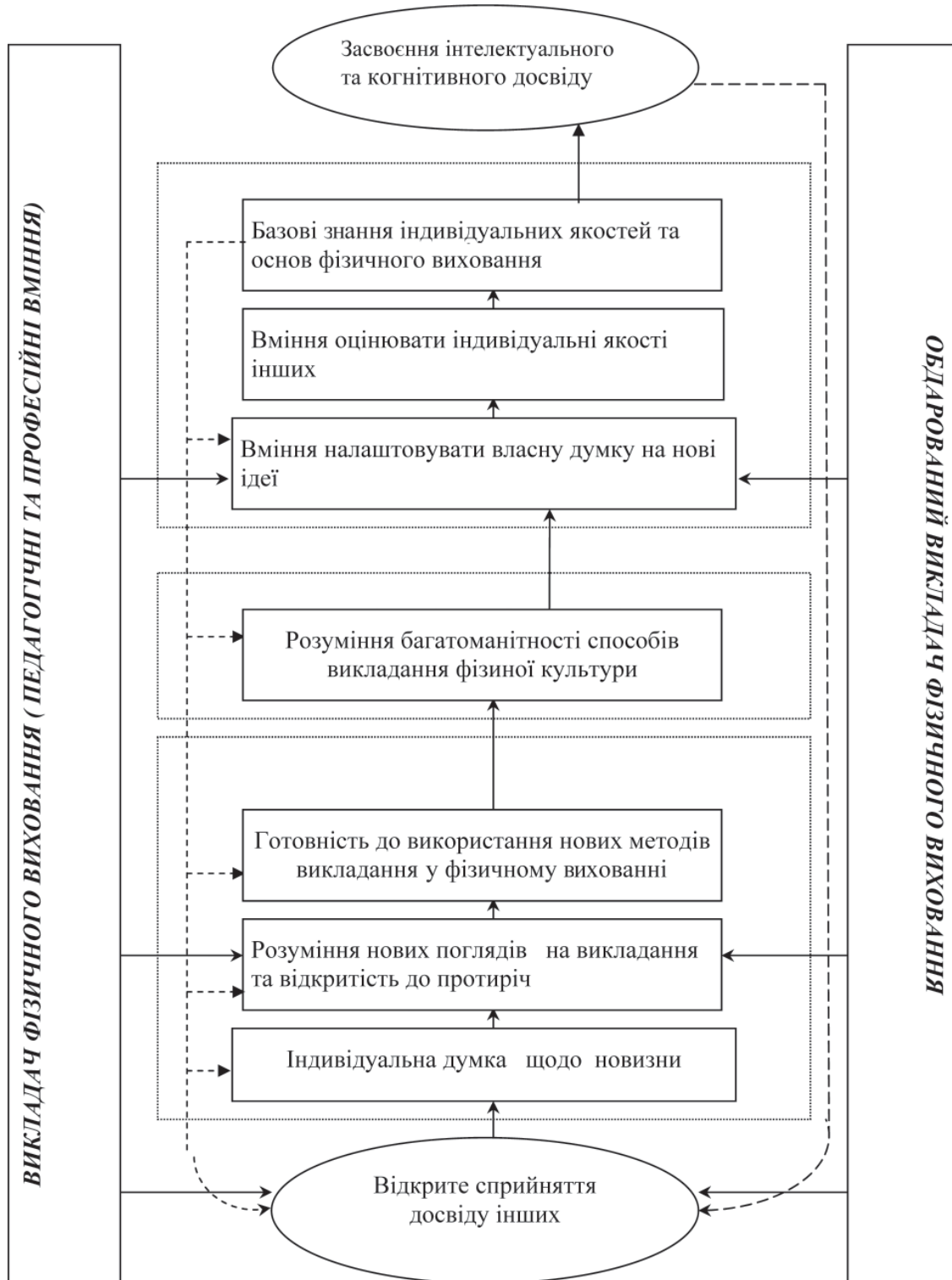

Рис. 1. Модель засвоєння інтелектуального та когнітивного досвіду викладачем фізичного виховання

Принцип 6. Організація планування наступних тренувань. Планування наступних тренувань повинно починатися відразу ж після завершення тренування. Оцінка досягнутого й того, що ще має бути зроблено, а також виявлення індивідуальних особливостей у результаті проробленої роботи на конкретному тренуванні допоможе зробити наступні тренування ще ефективнішим.

Принцип 7. Врахування особистісних особливостей клієнта. Особистісні особливості клієнта є важливим показником у практичній роботі. Для ефективної роботи тренерів слід врахувати наявність або відсутність певних особистісних рис у своїх клієнтів. Так, індивіду, наділеному твердістю характеру, властиві емоційна зрілість, незалежність у думках і діях, твердість і критичність в оцінці себе й навколишнього світу, здатність володіти своїми почуттями й не показувати тривоги в різних ситуаціях. На іншому кінці шкали перебуває індивід з “м’яким характером”, не цілком дозрілий емоційно, нетерплячий, сентиментальний, що часто виявляє свою тривогу. На основі цих характеристик можна прогнозувати, хто з більшим успіхом здатний переносити напружену фізичну роботу й психічні навантаження, пов’язані з нею. В процесі занять необхідно враховувати психічні стани клієнтів. Особистість з високим рівнем тривожності звичайно вимагає більшої уваги й емоційної підтримки, довше освоює особливо важкі вправи. Уважний тренер повинен знати, хто з його підопічних, впевнений у собі, а хто ні, і якщо буде потреба виявляти останнім емоційну й словесну підтримку.

Загалом поетапні кроки засвоєння інтелектуального та когнітивного досвіду обдарованими викладачами фізичного виховання представлені на рис.1.

Висновки

1. В структурі особистості педагогічно обдарованих вчителів відмічаються високий і складний рівень розвитку проєктувальних і конструктивних умінь (регулювати процес діяльності, включати в діяльність, знаходити привабливими різні види діяльності, узагальнювати результати, вміння мотивувати, акцентувати увагу і направляти діяльність), що дає можливість здійснювати викладання на високому рівні.

2. Для засвоєння інтелектуального та когнітивного досвіду обдарованим педагогам фізичного виховання необхідне сприйняття визначного педагогічного досвіду інших, розуміння власних сильних та слабких сторін професійної діяльності, вміле використання набутого прогресивного досвіду на практиці.

3. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробленні тренінгу сприйняття інтелектуального та когнітивного досвіду для педагогів фізичного виховання.

Список використаних джерел

1. Бажанюк В.С. Педагогічна креативність: перспективи, розвиток / В.С.Бажанюк // Науковий часопис НПУ ім.М.П.Драгоманова. Психол. науки. – Серія 12. Вип.1(25). – К., 2004. – С. 290–295.
2. Гоноболин Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей / Ф.Н.Гоноболин // Психология способностей. – М., 1962. – С. 244-255.
3. Кашапов М.М. Психология творческого мышления профессионала/ М.М.Кашапов. – М.: ПЕРСЭ, 2006. – 688 с.
4. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя/ Н.В.Кузьмина. – Л., 1985. – 32 с.
5. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М.Митина. – М., 1998. – 106 с.
6. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума: Учебное пособие /М.А.Холодная. – М.: ПЕРСЭ, 2002. – 304 с.

In the article presented recommendation on the transmission of intellectual and cognitive experience for development of pedagogical gift of teachers of physical education. The model of features of transmission of practical experience is offered for young teachers. Materials can be used in practice of retraining of teachers of physical education.

Keywords: gift, pedagogical gift, intellectual and cognitive experience.

Отримано: 11.02.2012 р.